

**XORAZM MISGARLIK HUNARIDA AN'ANA VA
TRANSFORMATSIYA: FUNKSIONAL O'ZGARISHLAR TAHLILI**

Abdalniyazova Moxira Davronbekovna

Urganch Innovatsion Universiteti magistri

E-mail: abdalniyazovamoxira@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi Xorazm misgarlik hunarining tarixiy davomiyligi va zamonaviy sharoitda yuz berayotgan funksional o'zgarishlari tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori misgarlik mahsulotlarining shakli yoki turlarini tavsiflashga emas, balki ularning jamiyatdagi vazifasi qanday o'zgarganini aniqlashga qaratilgan. Xorazm misgarligida an'anaviy texnologik ko'nikmalar saqlangan holda mahsulotning iste'mol, estetik, ramziy va tijoriy funksiyalari o'rtasidagi nisbat o'zgargani asoslanadi. Sanoat mahsulotlarining keng tarqalishi hunarmandchilikning kundalik ehtiyojni qondirishdagi mavqeini qisqartirgan bo'lsa, tarixiy-madaniy merosga bo'lgan qiziqish mis buyumlariga yangi qiymat bergan. Natijada misgarlik "yo'qolish" va "saqlanish"ning ikki qutbli jarayoni emas, balki an'anaviy bilimlarning yangi ijtimoiy va iqtisodiy sharoitga moslashuvi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Xorazm, misgarlik, hunarmandchilik, an'ana, transformatsiya, funksional o'zgarish, moddiy madaniyat, amaliy san'at, madaniy meros.

Аннотация: Хорезмское медное дело является одним из традиционных видов ремесла, сформировавшихся в регионе. В процессе его развития определённые изменения претерпели форма, функциональное назначение, способы изготовления и сфера использования медных изделий. В данном тезисе традиционные и современные формы медного ремесла рассматриваются с функциональной точки зрения. Особое внимание уделяется переходу изделий, ранее использовавшихся преимущественно в повседневной жизни, к декоративным, сувенирным и эстетическим

функциям, а также расширению ассортимента под влиянием рыночного спроса и творческого подхода мастеров. В результате исследования обосновывается, что трансформация хорезмского медного дела представляет собой не исчезновение традиции, а её адаптацию к новым социально-экономическим и культурным условиям.

Ключевые слова: Хорезм, медное дело, ремесло, традиция, трансформация, медные изделия, функциональные изменения, рыночный спрос, мастер.

Annotation: Khorezm copperware is one of the traditional crafts that developed in the region. During its historical development, the forms, functions, production methods, and areas of use of copper objects underwent certain changes. This thesis examines traditional and modern forms of copper craftsmanship from a functional perspective. Particular attention is paid to the transformation of copper objects from primarily everyday household items into decorative, souvenir, and aesthetic products, as well as to the expansion of product variety under the influence of market demand and the creative approaches of craftsmen. The study argues that the transformation of Khorezm copperware represents not the disappearance of tradition, but rather its adaptation to new socio-economic and cultural conditions.

Keywords: Khorezm, copperware, handicraft, tradition, transformation, copper objects, functional change, market demand, craftsman.

Kirish

An'anaviy hunarmandchilikni o'rganishda ko'pincha uning qadimiyligi, mahsulotlari va ishlab chiqarish texnologiyasiga asosiy e'tibor qaratiladi. Bunday yondashuv hunarning tarixiy shakllarini aniqlash uchun muhim bo'lsa-da, uning jamiyatdagi o'rnini nima sababdan va qanday o'zgarganini to'liq tushuntirib bermoqchi. Xorazm misgarligi ana shunday jarayonni kuzatish uchun muhim tarixiy-etnografik obyekt hisoblanadi. Vohada metallga ishlov berish an'analari qadimgi davrlarga borib taqalishi arxeologik materiallarda ko'rsatilgan [1; 2]. Keyingi asrlarda esa metallsozlik shahar hunarmandchiligining tarkibiy qismiga aylanib,

turli ixtisoslashgan kasblarning shakllanishiga zamin yaratgan [3; 4].

Mazkur tezisda asosiy masala “Xorazmda misgarlik qachon paydo bo‘lgan?” degan savol emas. Tadqiqot uchun muhimroq savol — misgarlikning jamiyatdagi vazifasi tarixiy davrlar davomida qanday o‘zgargan va bu o‘zgarish hunarning an’anaviy asoslariga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

Tadqiqotda “transformatsiya” tushunchasi hunarning yo‘qolishi yoki an’anadan voz kechish ma’nosida emas, balki uning funksiyasi, ishlab chiqarish muhiti, iste’molchisi va iqtisodiy qiymatining o‘zgarishi sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtayi nazardan misgarlikni uch qatlam orqali kuzatish mumkin:

1. Texnologik qatlam — misga ishlov berish, shakl berish, biriktirish va bezash ko‘nikmalari.

2. Ijtimoiy qatlam — hunarning ustozdan shogirdga o‘tishi, kasbiy tajriba va hunarmandning jamiyatdagi mavqei.

3. Funksional qatlam — tayyor buyumning kundalik ehtiyoj, marosim, estetik, sovg‘alik yoki turistik mahsulot sifatidagi vazifasi.

Aynan uchinchi qatlamdagi o‘zgarish misgarlik transformatsiyasining eng yaqqol ko‘rsatkichlaridan biridir.

Xorazmda mis buyumlarining dastlabki va asosiy vazifasi maishiy ehtiyoj bilan bog‘langan. Idish-tovoq va boshqa xo‘jalik buyumlarining shakli ularning amaliy foydalanishiga moslashtirilgan. Demak, hunarmand uchun mahsulotning birlamchi mezonini uning kundalik hayotda foydalanish imkoniyati bo‘lgan. Biroq mis buyumining amaliy vazifasi uning badiiy qiymatini inkor etmagan. Buyum yuzasiga ishlangan naqshlar uni oddiy xo‘jalik vositasidan estetik obyektga aylantirgan. Shu jihatdan misgarlikda foydalilik va go‘zallik bir-biridan ajralmagan. Kandakorlik bilan aloqador jarayon esa ushbu badiiy xususiyatni yanada kuchaytirgan. F.Rahimov tadqiqotida misgar tomonidan tayyorlangan buyum yuzasiga kandakor tomonidan maxsus asboblardan yordamida naqsh tushirilgani qayd etiladi [8]. Bu holat ishlab chiqarishdagi ixtisoslashuv bilan birga buyumning badiiy qiymatini shakllantirish mexanizmini ham ko‘rsatadi.

Misgarlikning funksional o‘zgarishida eng muhim omillardan biri sanoat

usulida ishlab chiqarilgan metall va boshqa idishlarning keng tarqalishidir. Qo‘l mehnati bilan tayyorlangan buyum bilan zavod mahsulotining iqtisodiy raqobati shundan iborat ediki, sanoat mahsuloti qisqa vaqt ichida ko‘p miqdorda ishlab chiqarilishi va keng iste‘mol bozoriga yetkazilishi mumkin edi. Natijada hunarmandning kundalik ehtiyoj uchun ommaviy mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati qisqardi. Bu jarayonning muhim jihati shundaki, sanoatlashuv misgarlik texnikasini emas, avvalo uning iqtisodiy funksiyasini o‘zgartirdi.

Ya’ni:

qo‘l mehnati → ommaviy sanoat ishlab chiqarishi → kundalik ehtiyojdagi ulushning qisqarishi.

Shu bilan birga, an’anaviy bilim va texnologiyalar saqlanib qolishi mumkin edi. Demak, hunarning iqtisodiy mavqei pasayishi uning madaniy qiymati ham yo‘qolganini anglatmaydi.

Misgarlik transformatsiyasining ikkinchi bosqichi — mahsulotning yangi qiymat kasb etishidir.

Oldin buyumning asosiy qiymati “undan foydalanish mumkinligi” bilan belgilangani holda, keyinchalik uning tarixiyliigi, qo‘l mehnati bilan yaratilgani, naqshlari va mahalliy uslubni ifodalashi muhim omilga aylandi.

Shunday qilib, buyumning qiymat formulasi o‘zgardi: foydalanish qiymati + badiiy qiymatdan badiiy qiymat + tarixiy-madaniy qiymat + suvenirlik qiymati tomon siljish yuz berdi. Bu o‘zgarish hunarmandning mahsulot yaratish strategiyasiga ham ta’sir qiladi. Endilikda u faqat mahalliy xonadon ehtiyojini emas, balki boshqa hududdan kelgan xaridor, kolleksioner yoki sayyohning didini ham hisobga oladi.

An’anaviy hunarning o‘zgarishiga qaramay, uning asosiy bilimlarini saqlab qoluvchi mexanizmlardan biri ustoz-shogird tizimidir. Ustoz-shogird munosabatining ahamiyati faqat kasbiy texnikani o‘rgatish bilan chegaralanmaydi. Unda materialni his qilish, asbobdan foydalanish, buyum nisbatlarini belgilash va naqsh kompozitsiyasini yaratish kabi ko‘nikmalar amaliy yo‘l bilan o‘zlashtiriladi. Shu sababli transformatsiya jarayonida ustoz-shogird tizimini an’anani muzlatib

qo'yuvchi emas, balki uni yangi sharoitga olib o'tuvchi mexanizm sifatida baholash mumkin. Bunda ikki jarayon bir vaqtning o'zida sodir bo'ladi: an'anaviy bilim saqlanadi → mahsulot shakli yoki bozori yangilanadi. Demak, an'ana va innovatsiya bir-biriga zid hodisalar emas.

Bugungi sharoitda Xorazm misgarligi uchun iste'molchining o'zgarishi alohida ahamiyatga ega. An'anaviy davrda asosiy xaridor mahalliy aholi bo'lgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda hunarmandchilik mahsulotining iste'molchisi geografik jihatdan kengaymoqda.

- **maishiy iste'mol** — amaliy foydalanish;
- **estetik iste'mol** — bezak va interyer uchun foydalanish;
- **ramziy iste'mol** — hudud yoki milliy madaniyatni ifodalovchi suvenir sifatida foydalanish.

Bu uchlik misgarlikning zamonaviy funksional qiyofasini belgilaydi.

Xulosa

Xorazm misgarligi tarixiy taraqqiyot davomida o'zining texnologik asoslarini saqlagan holda, jamiyatdagi vazifasini o'zgartirib kelgan. Ayniqsa, sanoatlashuv an'anaviy mis buyumlarining kundalik hayotdagi iqtisodiy ahamiyatini kamaytirgan bo'lsa, ularning badiiy va madaniy qiymatini yangi sharoitda qayta shakllantirdi.

Bugungi bosqichda misgarlikning yashovchanligi uning o'zgarishga qobiliyati bilan bog'liq. Hunarmandchilik an'anasi aynan o'zining barcha eski shakllarini o'zgarimas holda saqlashi orqali emas, balki asosiy texnologik va badiiy kodlarini yangi sharoitda qo'llashi orqali davom etmoqda.

Shunday qilib, Xorazm misgarligi misolida an'anaviy hunarmandchilikning transformatsiyasini "yo'qolish yoki saqlanish" qarama-qarshiligi emas, balki "davomiylilik va moslashuv" jarayoni sifatida tushunish mumkin. Bu yondashuv Xorazm hunarmandchiligini faqat tarixiy meros sifatida emas, balki zamonaviy madaniy-iqtisodiy jarayonlarning faol qismi sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М.: Изд-во МГУ, 1948. – 352 с.
2. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948.
3. Итина М.А. Культура и искусство древнего Хорезма. – М.: Наука, 1981.
4. Turganov B.Q. Xorazmning metallsozlik hunarmandchiligi (Qadimgi davrdan XX asr boshigacha). – Toshkent: Tafakkur avlodi, 2023.
5. Джаббаров И.М. Ремесло узбеков Южного Хорезма в конце XIX – начале XX в. // Занятия и быт народов Средней Азии. Среднеазиатский этнографический сборник. Вып. III. – Л.: Наука, 1971. – С. 72–146.
6. Turaeva S.R. XVIII asrning ikkinchi yarmi – XIX asrning 70-yillarida Xiva xonligi hunarmandchiligi tarixi. – Toshkent: Yangi nashr, 2018.
7. Fakhretdinova D.A. Ювелирное искусство Узбекистана. – Ташкент: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1988.
8. Rahimov F. Xorazmlik kandakor ustalar tarixi. // International Conference on Innovations in Applied Sciences, Education and Humanities. – 2022. – В. 121–124.
9. Сухарева О.А. К вопросу о литье металлов в Средней Азии // Занятия и быт народов Средней Азии. Среднеазиатский этнографический сборник. Вып. III. – Л.: Наука, 1971. – С. 147–167.
10. Абдуллаев А., Хакимов А. Ўзбекистон қандакорлиги. // Майданга битилган қўшиқ. – Тошкент, 1987.